

Csúza könyve

Csúza a Drávaszög egy aránylag kis települése, de 1991-ig ebben a faluban rendkívül élénk volt a társadalmi és kulturális élet. A legjelentősebb szervezetek a Jókai Mór Kultúregyesület, a Nőszervezet és az Önkéntes Tűzoltó Testület voltak. Szinte minden hónapra jutott valamilyen rendezvény. A könyvtárban a kölcsönzés mellett különféle könyvtári foglalkozásokat tartottak, rendszeresek voltak az irodalmi estek, könyv- és képzőművészeti kiállítások, színházi vendégszereplések fogadása. Minden évben szép, tartalmas műsor készült március 15-ére, évente megrendezték a hagyományos szüreti bált, kirándulásokat szerveztek az országon belül, de a határokon túlra is: Budapest, a Balaton, Debrecen, Eger, aztán Vajdahunyad és Arad, majd Bécs és Velence...

S aztán 1991-ben vége lett mindennek. A háborútól félve a falu nagyobb része elmenekült. Maradtak az öregek, betegek, tehetetlenek és akik nem tudták vagy nem akarták elhagyni a szülőfalujukat.

De azért március 15-én minden évben akadt néhány bátor asszony, aki titokban letett a Kosuth-dombormű elé egy-két szál virágot.

Aztán vége lett a keserves „hét szűk esztendőnek”, s a menekültek lassan hazatérhettek – jó néhány fiatal ott maradt Magyarországon.

Újra együtt volt a falu, mégsem lehetett ott folytatni az életet, ahol '91-ben abbamaradt. Aztán valamelyikünknek eszébe jutott egy jeles évszám: 1252-ben IV. Béla király Csúzáat (amelyet így ír le az oklevél: „...terram Chuza in Comitatu de baranya iuxta Danubium... a castro Bodrogiensi exemptam”, azaz: „Csúza föld Baranya megyében a Duna mellett... Bodrog vár birtokrésze”) Nána Ispánnak adományozta. 2002-ben meg lehetett ünnepelni a falu első írásos említésének 750. jubileumát. Ekkor célul tűztük ki, hogy minden rendezvényt az évforduló jegyében kell szervezni, így mindenki bekapcsolódhat

valamilyen formában az ünneplésbe. Jó ötletnek bizonyult, hogy a kétnapos főrendezvényre hazahívjuk a Csúzáról elszármazott embereket – jöttek is Amerikától Ausztráliáig mindenfelől.

A szervezőbizottság hosszas tanácskozás után a főrendezvényre egy megfelelőnek tűnő, tartalmas és színvonalas műsortervet dolgozott ki. Valaki fölvetette, hogy ki kellene adni a falu monográfiáját. De az emberek hamar belátták, hogy ez lehetetlen. Legalább három dolog hiányzik hozzá: nincs rá pénzünk, kevés az időnk, és megfelelő szakembereink sincsenek. De vannak már megjelent írások Csúza távolabbi és közelebbi múltjából, s ha ezeket kiegészítenénk néhány újabb, kisebb munkával, kiadhatnánk egy füzetet. Lehetne a címe Csúzai füzetek I., azzal, hogy ötvenként megjelentethetnénk egy-egy újabb füzetet. Így a 2002-ben kiadott első füzet után 2018 elején megjelent a negyedik is.

2018-ban kaptunk egy ajánlatot a HMDK-tól (Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége), hogy a *Csúzai füzetek*ből kiadnának egy könyvet. Örömmel beleegyeztünk. Szerkesztőtársaim voltak: **Pasza Árpád**, **Tatai Igor**, **Varga György** és **Micheli Tünde**, aki a pályázatot is írta, az pedig, hogy a kiadvány horvát költségvetési támogatásban részesülhetett, a zágrábi parlament magyar képviselőjének, **Jankovics Róbert**nek az érdeme. A négy füzetből néhány írást kihagytunk vagy lerövidítettünk, de új fejezetek is bekerültek a kiadványba, amely 17 szerző 32 írását, tanulmányát tartalmazza csaknem 400 oldalon, és *Csúza könyve – Fejezetek egy Árpád-kori magyar falu történetéből* címmel jelent meg. Ez az alcím, a „fejezetek” találó kifejezés, mert a falu teljes történetét nem tudjuk bemutatni.

Az első írás *A titokzatos nevű Csúza* címet viseli. Ebben így összegez a szerző: „...Csúzáat eredetileg magyarokkal érkező kabarok (kazárokból kiszakadó törzs) lakták. Az ő török nyelvükből eredhet a falu neve, amely eredetileg »szúcsa«

– »vizecske« lehetett. Bizonyítékul szolgálhatnának a máig igen bővizű források, ahol az érkezők szívesen megtelepedtek. A »szúcsa« a magyarra vált nyelvhasználat, hangátvetéssel alakult »csúza« szóalakká. A »sz« »cs« hatására »z«-vé zöngésült...» – írja *Pataky András*. A falu múltjából idéz fel egy okmányt *T. Papp Zsófia: Csúza XVIII. századvégi leírása – Széchényi Ferenc kérdőíve alapján*. A 18. századdal foglalkozik többek közt *Sándor László: Adatok Csúza gazdasági és társadalmi történetéhez (1849–1914)* és *Dékány Zsuzsanna: Csúza művelődési élete a 19. század végétől*.

A csúzai református egyházközség jegyzőkönyveiben igen régi, értékes és érdekes bejegyzések találhatók az 1770-es évektől kezdve egészen 1941-ig. Ebben a könyvben az utolsó bejegyzés 1941. július 20-i keltezésű, s egy új könyv első lapján az 1959-es évszám olvasható. Vajon hova tűntek 18 év jegyzőkönyvei?

A csúzai iskolára vonatkozó adatok is itt találhatók 1802-től 1920. december 25-éig – ekkor államosították az iskolát. A folytatást az adatgyűjtés során még élő emberektől és fényképekről ismerjük. 2002-ben szervezőmunkánk eredményeként önkéntes adományokból emléktáblákat kaptak az első és második világháborús csúzai hősi halottak és civil áldozatok.

Külön fejezetek foglalkoznak a falu szervezeteivel: a Jókai Mór Kultúregyesülettel, a Csárdás Ifjúsági Néptáncgyűttessel, a Nőszervezettel, az Önkéntes Tűzoltó Testülettel és a falu sportéletével.

Mivel a szőlő- és bortermesztés nemcsak hagyományos mezőgazdasági tevékenység Csúzában, hanem igen jelentős múltja is van, közöltük *Tóth Kálmán A paraszti szőlőművelés a Drávaszögben (különös tekintettel Csúzára)* című dolgozatát. Néprajzi jellegű munkákat is találunk a kötetben, így *Reppmann Dékány Zsuzsanna: Hej, seregemadár, én vagyok a pudár, Tatai Margit: Szájról szájra – egy csúzai család szellemi hagyatékából, Reppmann Dékány Zsuzsanna: Séta bölcsőhelyem körül, Mesterségek dicsérete – mesterségek Csúzában a XX. században*. S talán idesorolhatnám *Segota Márta Csúzai anekdoták és életképek* c. munkájának részleteit.

Csúza nagy embereire is emlékezünk: Berta Imre lelkeszre és dr. Tóth Lajosra.

Megemlítenék még két tudósítást is a falunkról: *Hazafias ünnepség Csúzában* címmel a *Pécsi Figyelő* 1897. július 7. számából idéz *Angyal Lívia* a Kossuth-dombormű felállításáról szóló írásában, a *Dunántúl* pécsi napilap 1942. május 31. *Országzászló- és hősiemlékmű-avatás Csúzában* című írására is hivatkozik *Tatai Igor* az országzászló-avatásokról szóló összegezésében.

Talán túl sok is egyszerre ez az információáradat (különösen így ömlesztve és szinte tömöndataokban), pedig a felsorolásból még sok minden ki is maradt. Akit érdekelnek az ilyen témák, ajánlom, olvassa el a könyvet.

2019. szeptember

Ács Gedeon közeleti munkássága csúzai éveiben*

A bujdosó hazatérése

„[...] ma a tenger partjára mentem járkalni [...] hazámról ábrándoztam s mikor a honvágy könnyel tölti szemeimet, én nem tudok hangosan jajgatni mint Odysseus. De mielőtt visszatértem, eszembe jutott »a tenger partján Oceanus mellett« könyörgő bujdosó Balassa, s utána én is elmondtam énekének e sorait:

»A szép harmatot
miként hullatod
Tavasszal virágra:
Sok jódat, Uram!
úgy hullasd reám, Te régi szolgáladra«

Ezekkel a szavakkal bíztá naplójára Bostonban hazája utáni vágyakozását a hontalan Ács Gedeon. Egyre jobban hiányzik neki az otthon, a család, testvérei, régi barátai. Időközben a 48-as emigráns-társak szétszóródtak, magányossága még inkább erősíti honvágyát. Kilenc idegenben töltött év után így ír erről:

„Itt ülök asztalomnál firkálva, s néha letévén a tollat, elgondolkozom a múltakról, s eszembe jutnak testvéreim, rokonaim, otthoni barátaim. Vajon gondolkoznak-e ők is rólam? Tán isznak is értem egy pohár bort, mit én is innám értök, csak lenne kivel, s lenne borom! Így is azonban, bor nélkül is áldást kívánok rájuk s boromra. S áldást barátaim-

ra is a távolban. A legközelebbi magyar barát New Yorkban van, a másik Mexicóban, a harmadik Londonban, a többi még távolabb! Körülem egy sincs! Áldást óhajtok magamra is, hogy ez legyen az utolsó Sylvester estvéje, melyet egyedül ülök!”

Ez a kívánsága azonban nem teljesült. Még két szilvesztert kellett idegenben töltenie. Csak 1861. február 23-án szállt hajóra New Yorkban, s London érintésével, Hamburgon és Drezdán át május 22-én ért Pozsonyba, majd Pestre.

Végre ismét hazájában volt, de sehol a föld hátán nem érezte magát annyira idegennek, mint hazatérése első napjaiban Pesten. A testvéreivel, rokonaival való találkozásnak örült, jólesett őket viszontlátni, érezni szeretetüket. De Baranyában újabb csalódás várt rá.

„[...] elmentem Laskóra, s ámbár egy részről jól esett a nép irántam mutatott példátlan szeretete és ragaszkodása, valóságos kínt szenvedtem, midőn legszívesb unszolásaikra kénytelen valék határozottan kimondani, hogy én papjok többé nem lehetek, miután superint. consistorium kimondta, hogy én elestem minden jogomtól, miután honomból kiköltöztem.”

Úgy érzi, „az év végén sokkal inkább bujdosó valék, mint bármikor külföldön”.

Néhány nappal hazatérése után, amikor Pestet elhagyva hajón öccséhez, Zsigmondhoz utazott Foktőre, két csúzai emberrel találkozott, akik „oly formát említettek, mintha most már tudnák, ki lesz a papjok. S csak az baj, hogy a laskóiak engem nem engednek hozzájuk mennem”.

Februárban aztán újra jelentkeztek a csúzaiak. „Íme, csakugyan a néptől kapom, mit tán inkább várhattam volna paptársaimtól, hogy megemlékezik rólam, s ezt éppen azon a napon tudatja velem, melyen egy év előtt hazaindultam. Azonban még meg nem választottak.”

Március 25-én ezt írta naplójába: „Midőn estve hazajöttünk, itt vártak rám a csúzai egyház küldöttei, átadták az esperes levelét, melyben tudósít, miképp márc. 23-án az ő s Vágó L. ügyelete alatt tartott papválasztás alkalmával én »szembetűnő általános többséget, 164 szavazatot kaptam. Nincs egyéb hátra, mint, hogy az egyház a jövő 23-án tartandó egyházmegyei gyűléshez folyamodjék megerősítés végett.«”

A csúzai egyház egyik kéziratos könyvében az egyházmegyei gyűlések határozatai között a 72. oldalon a következő megjegyzés olvasható:

„[...] 1862dik év Ápril 23-án és következő napjain tartatott egyh. megyei gyűlésen megerősített új lelkész, Ács Gideon, a következő lapon kezdi bejegyezni az egyh. megyei gyűlések végzéseit.”

S a következő oldalon valóban ott találjuk:

„Az 1862-dik évi Ápril 23-án s következő napjain az alsó baranya-bácsi e. megye közgyűlésén, mely Piroson tartatott, gróf Ráday László segédgondnok s Boldizsár Imre főesperes urak elnöklete alatt, jelen voltak [...]”, majd a 77. oldalon a folytatás:

„22. A Csúzai egyház folyamodik, hogy az általa általános szavazattöbbséggel megválasztott t. Ács Gedeon urat ürességben lévő rendes papi állomásában ezen e. m. közgyűlés erősíteni meg. Ennek kapcsolatában olvastatott t. Ács Gedeon úrnak csúzai megválasztása után ugyanazon egyházban rendes papságban való megerősítését kérő folyamodványa.

Örömmel karolja ezen e. megye kebeléhez visszatért gyermekét, örömmel erősíti meg őt a csúzai rendes papságban.”

Április 29-én aztán megérkezett Csúzára, az üres, nagy paplakba, ahol még minden „nedves a meszeléstől és a pallómosástól”. Új hívei szeretettel fogadták, „az előljárók egy kis vacsorát készítettek, melyre behívták a tanítót is”.

Ezzel lezárult életének legellentmondásosabb időszaka. Ez a viharos szűk másfél évtized volt lelkesítően szép, izgalmas, és volt nyomorúságos, tele bizonytalansággal, nélkülözéssel és megaláztatásokkal.

Ács Gedeon 43 éves volt, amikor Csúzára került, s itt élt 1887. november 12-ig, 68 éves korában bekövetkezett haláláig.

Baranyai Júlia ezt írja róla: „Hátralevő éveiben olyan csend veszi körül, hogy keveset tudunk élete utolsó eseményeiről. Mint afféle bölcs öregember, nyilván könyveinek, kertjének, virágainak, kedves állatainak társaságába menekült nagy magányában.”

Pedig életének ez a 25 éve nyugalmas volt ugyan, de nem eseménytelen. Nem egy magányos, megfáradt, megkeseredett ember talált itt menedéket, hanem egy közösségért munkálkodni akaró szellem. Az illúziókkal, nagy álmokkal leszámolt, de gazdag élettapasztalata, bölcsesége, kivételes műveltsége, szociális érzékeny-

sége alkalmassá tették rá, hogy megtalálja azt a területet, ahol leginkább használhat kis közösségének, s rajta keresztül népének és hazájának. Ez a terület a művelődés fejlesztése volt.

Ács Gedeon és a csúzai iskola

Faluja iskolájának életét szinte az első naptól kezdve megkülönböztetett figyelemmel kísérte, és különös gondossággal segítette. Az 1864-ben leégett iskolaépület helyére például még ugyanabban az évben korszerű, a pedagógiai követelményeknek jobban megfelelő, új iskola épült.

„Iskolánk megégvén f. é. Május 26-án a Gráner József izraelita kereskedő házából kitört tűzben, mely 8 házat és több melléképületet megemésztett, határozatott, hogy új, emeletes épületet építsünk téglából és cserépre, melyben a két iskolatermen fölül legyen egy szoba községi könyvtár számára is” – olvashatjuk a csúzai református egyház presbiteri jegyzőkönyvében, melyet Ács Gedeon vezetett. A jegyzőkönyvnek ebben az egyetlen mondatában két dologra is érdemes felfigyelnünk. Az egyik: szoba a községi könyvtár számára. Látható, milyen nagy jelentőséget tulajdonít a községi könyvtár szerepének, a felnőttek leghatékonyabb művelődési formáját látva benne. A másik: a lakás – mely elegendő legyen állandó tanító számára is. Abban az időben még akadémikus rektorok tanítottak Csúzában is. Az iskolai oktatás korszerűsítésének a feltétele azonban állandó tanító alkalmazása volt. „Az academicus rektorok ellen több egyház panaszt emel, különösen nemtanítás, hanyagság, engedtlenség, negédeség, stb. miatt, és állandó tanítókat kívánnak” – olvashatjuk az 1864-ben Újszivacon megtartott egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyvében. Gond volt az is, hogy gyakran váltották egymást, néha még év közben is elhagyták az iskolát. Ez történt 1864-ben is. Szabó Bálint tanító az egyházzal támadt vitás ügyei miatt december 18-án elhagyta a falut „a nélkül, hogy bizonyítványt kért volna”. Erre 19-én: „A lelkész megkezdte a tanítást az új iskolában, folytatni szándékozik Gergely napig amennyire ideje és egészsége engedi.”

Közben azonban új, megbízható tanítóról kellett gondoskodnia. 1865. február 1-jén „határozatott, hogy e hó első pár hete alatt a taní-

tói díjlevél beküldessék a debreceni főiskolába, s a főiskolai igazgató tanár kéretessék föl, hogy, ha különben az ifjú jelleme ellen nincs kifogás, küldené ki hozzánk Boldizsár Lajos urat; mert a presbyterium őt mint szelíd magaviseletű ifjút ismeri, s reményli, hogy édes atyja ki szintén viselt tanítói hivatalt, [...] gondot fog tartani magaviseletére és őt jó tanáccsal segítődi”.

Március 13-án megérkezett Boldizsár Lajos, s a lelkésztől átvette a tanítást.

1867. április 22-én „tanácskozott a presbyterium arról is, vajjon nem lenne e jobb állandó tanítót tartanunk, mint akadémikusokat. Azonban jónak látta a presbyterium a nagy fontosságú kérdésben megkérdezni az egész gyülekezetet”.

„Április 28-dikán a lelkész a presbyterium megbízásából megkérdezte a templomban a gyülekezet férfait: akarják-e, hogy ezután is akadémikus tanítót tartsunk, vagy állandósítani kívánják-e a csúzai tanítói állomást? A gyülekezet nagy többsége állandó tanítót kívánt. Ellenkező értelemben senki sem szólt, sem szavazott.”

A következő év Gergely napján lejárt Boldizsár Lajos hivatala. A határozat, hogy Csúza is állandó tanítót szeretne, megvolt. Az iskolához ugyan még nem építettek melléképületet, melyre az állandó tanítónak szüksége lehetett, különösen, ha családos emberről volna szó, mégis „Állandó tanítóságra sokan ajánlkoztak, u. m. Máté Dömse [...] Mielőtt a lelkész az ajánlkozók neveit elszámálhatta volna, ifj. Pápa Sándor presbyter engedelmet kért, hogy szólhasson. Ő azt hiszi, az egész presbyterium, sőt a népnek is igen nagy többsége Tóth Ambrus urat óhajtáná, ki már itt tanítóskodott”.

A presbiterek nagy része jónak tartotta a javaslatot, ellene senki nem szólt, ezért „a lelkész ajánlotta, hogy megkérdezi levélben Tóth Ambrus urat, ki jelenleg Hiricsi segédpap, hajlandó-e elvállalni a csúzai állandó tanítóságot, ha arra meg fog választatni”.

És Tóth Ambrus elvállalta. S 1868 júniusának végén megérkezett Csúzára az első állandó tanító, aki 15 esztendeig, haláláig oktatta, nevelte a csúzai gyermekeket.

De Ács Gedeon ezután sem szűnt meg törődni az iskola ügyeivel. 1873-ban melléképületet emelnek, '79-ben hambár és kukoricagóré épül a tanítói lak mellé, '82-ben pedig pinceház.

A nevelés és oktatás korszerűsítése érdekében gyakran tárgyalt a község előljáróival is. 1875. december 9-én pl. a tanítóval és a községi bíróval egy közös megbeszélésen „az iskolai gyümölcsöskertet illetőleg tanácskozás után a következőkben állapodtak meg:

Gondnok, algondnok és pénztárnok három évre választassanak.

A Népkertész jövő évre megrendeltessék, úgy szinte a fanyesés kézikönyve.

Új s a mostaninál erősebb kerítés készíttessék s a mostani próstyá árverés útján eladassék.

A gyümölcskert tőkéje, mely jelenleg 258,56 kr. ne csonkíttassék, hanem annak kamatai s a kert évenkénti jövedelme fordíttassék a költségek fődözésére.

Pénztárnokká Ádám Sándor választatott. Fő gondviselővé U. Pápa Sándor, al-gondviselővé Varga Mihály. Oltás, nyesés, tisztogatás alkalmával a tanító úr jelen leendő tanítványaival.”

S hogy mennyire fontos volt számára a tanítás színvonala, jól látható egy 1872-es jegyzőkönyvből: „ami illeti a tanító úr templomba járását a lelkész figyelmébe ajánlotta a presbyteriumnak, hogy a tanítónak tanítói sok végezendője kedvéért kántori teendőit inkább kevesbíteni, mint szaporítani kell, s az, hogy ő mindennap kántorkodjék nem szükséges.”

Nagy jelentőséget tulajdonított a tanító pedagógiai felkészültségének is. Tóth Ambrus halálakor nem a debreceni főiskolától kért új tanítót, hanem „helyettes tanító végett írt a n. kőrösi képezde igazgatójának”.

Az egyházmegye tanügyi bizottságának elnöke

De nemcsak a saját faluja iskolájával törődött, az oktatást és nevelést általában is nagyon fontosnak tartotta.

A Harasztiban 1868-ban tartott egyházmegyei közgyűlésben nt. Vinczy Ferenc főesperes úr jelenlétében a tanügyről a következőket mondja:

„Az iskolatanítói hivatalok több helyeken u. m. Csúzán, Sepsén, Kopácson, Kórógyon, M. Rétfaluban sat. új egyénekkal töltettek be; Torzsa másod-, Új Szivacz harmadik tanítóságot, Tordincza segédtanítóságot kívánnak felállítani, s az egyházmegye helybenhagyását illetőleg megerősítését tisztelettel kérik. Mindezek örven-

detes jelei annak, hogy az iskolaügy egyházmegyénkben előrehalad, a mire ösztönül szolgálnak több körlelkészetekben a tanítói értekezletek.”

Mivel egyre több helyen mutatkozott igény állandó tanító alkalmazására, mert a tapasztalatok azt igazolták, hogy az állandó tanítók „kitartóbb buzgalmat, folytonosabb előmenetelt mutatnak fel”, szükség volt egy szabályzatra állandó tanítók megválasztásáról. Ezért a közgyűlés egy bizottságot nevezett ki „egy erre vonatkozó javaslati terv kidolgozására”. A bizottság tagjai n. t. Ács Gedeon, Pap Károly és t. Krób Károly urak.

Ez a rendszabály 11 pontot tartalmaz. Ezekből idézek:

„Az állandó tanító választás joga az egyházi felsőbbség felügyelete alatt a gyülekezetet illeti.

6. Választásra csak olyan egyének ajánlathatnak, kik vagy a tanítóképezdében végezték tanulmányaikat, vagy mint már rendes tanítók szolgáltak. Meg nem választhatók pedig azok, kikre hivatalos vizsgálat alapján fizetés leengedés vagy másnemű vesztegetés vagy erkölcsatlenség van bebizonyulva.

10. Az elválasztott egyén képességeit és erkölcsi bizonyítványait az egyházi elnökségnek bemutatván, annak engedélyével hivatik meg.”

Ács Gedeon körlelkészként is nagyon sokat tett a tanítás színvonalának emeléséért. Már 1864-ben részletes jelentést készített az iskolai bizottmánynak a hozzá tartozó csúzai, sepei, kői és karancsi iskolákról, tanszerekkel való ellátottságukról, tanítókról és tanítói fizetésekről.

Az 1867-es egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyvében a tanügyi bizottmány jelentésében olvashatjuk: „[...] a csúzai lelkész úr megjegyzi, hogy már pár év óta megszokta hívni rendszeren a közvizsgákra a szomszéd tanítókat is; melyet igen hasznosnak tapasztalván, különösen az iskolalátogatások alkalmával, olyankor a helybeli tanító a körlelkész és a szomszédtanítók jelenlétében oktatja a gyermekeket különböző tantárgyakban, azután barátságos értekezlet következik: ennek azon hasznát tapasztalta, hogy az ügyesebb tanító ilyenkor gyakorlatilag tanítja kevésbé tapasztalt tisztársait; mind egyik pedig hajlandóbb szelídebben fogadni a hibára vagy hiányra figyelmeztetést saját tanáraitól, mintha csak maga a körlelkész figyelmeztetné.”

Amikor 1869-ben az egyházmegyei közgyűlésen a körlelkészség alól való felmentését kéri, a közgyűlés nem fogadja el. „Miután Ács Gedeon úrnak páratlan szorgalma és buzgalma a nevelés terén legszebb eredményt mutatott föl; továbbra is felkérik, hogy körlelkészi teendőit végezni szíveskedjék.”

Az 1870-es közgyűlés pedig már a tanügyi bizottságba választja tek. Baráth József, n. t. Ács Gedeon, Dömötör Károly, Kozma Lajos lelkész és Hartmann János tanító urakat.

Bizonyára az sem volt véletlen, hogy Ács Gedeont a tanügyi bizottság elnökévé is megválasztották. Az oktatás kérdései iránt való nagy érdeklődése, hatalmas műveltsége, sokoldalú tájékozottsága, emberismerete alkalmassá tették erre a tisztségre. Elnöklete alatt a tanítói körök igen komoly szakmai tevékenységet fejtettek ki. Egy 1874-től 1881-ig vezetett kéziratos könyvben az alsó-baranya-hegyaljai helvét hitvallású tanítói kör hét értekezleti jegyzőkönyve és az alsó-baranyai és Dráván túli ref. tanítók két közgyűlésének jegyzőkönyve található. Az értekezletek és közgyűlések témái igen változatosak – tankönyvek és kézikönyvek bemutatása, elbírálása és elfogadása, a fogalmazástanítás kérdéseinek megvitatása, az új, mértékrendszer bevezetése és a mértékegységek egy-egy példányának beszerzése minden iskola számára, a legújabb térképek megvételének szükségessége, a tantárgyak csoportosítása, az iskolai gyümölcsöskertek ügye, mulasztási naplók vezetése, lecke, órarend és tantervjavaslatok („t. i., hogy minden egyes osztálynak mely tankönyvből mennyit tanítson”) készítése, elfogadása stb.

Hogy mennyire fontosnak tartotta a közép- és felsőfokú oktatást is, kitűnik egy presbiteri jegyzőkönyvből. Török Pál superintendens iskolai gyámpénz tárgyában küldött körlevelére a csúzai egyház elöljáróságának válasza: „A presbyterium a felsőbb tanintézetek fönntartását egyházunkra nézve életkérdésnek tekintvén határozta, hogy a [...] gyámpénzt, miként eddig pontosan fizette, úgy ezután is fizetni fogja a csúzai egyház.”

Lelkészek és tanítók gyámintézete

Ács Gedeon embertársai iránti segítőkészségét és szociális érzékenységét mutatja, hogy 1853-ban Amerikában barátaival egy magyar

betegségélyező egyletet hozott létre. Talán éppen ez irányú tapasztalatai miatt választották be az 1863. évi egyházmegyei közgyűlésnek abba a bizottságába, amelynek feladata „özvegy árvai pénztártervének elkészítése” volt. A bizottság tagjai Ács Gedeon mellett Ráday L., Baráth J., Pap Zs., Kelecsényi, Herceg Benő, Kármán József, Apostol János és Kohlenberger Ádám. Elkészítették az egyházmegye lelkész- és tanítói gyámintézet alapszabályait. A bizottság igen alapos munkát végzett, figyelme mindenre kiterjedt. Az alapszabályok 47 pontja minden fontos kérdést felölel és szabályoz. Érdemes idézni belőle:

„Az intézet neve az alsó baranya-bácsi h. h. egyházmegye lelkész- és tanítói személyzeti gyámintézete.

Az intézet célja: ezen egyházmegye kor s betegség által szolgálatra képtelenné lett, vagy deficienciába saját erkölcsi hibáik nélkül esett lelkészeinek és tanítóinak, továbbá ezek özvegyei és árváinak számára évenkénti segély nem könyörödmány, hanem az illetőknek jogos követelése leend.

Mivel az intézet alapja a testvériség; önkényt következik, hogy bár a jövedelmesebb egyházak lelkészei és tanítói évenként több, a csekélyebb jövedelműek évenként kevesebb mennyiségű összeget fognak fizetni az intézet pénztárába: mindazonáltal a díjazandók egyenlő évi járadékot húznak a pénztárból.

6. Az intézet szabályai olyanok legyenek, hogy az intézet tagjává lehetni mindenki szerencsésének ismerje.

8. Évenkénti befizetések melyekre nézve

1) Az egyházmegyében létező összes lelkészi hivatalok három osztályba soroztatnak. Az első osztálybeli lelkészek évenként 15, a második osztálybeliek 10; a harmadik osztálybeliek 5 forintot tartoznak az intézet pénztárába fizetni. E szerint

Első osztályba tartoznak: Csúza, Laskó, Kopács, Karancs, Daróc, Ó Marovica, Új Sóvé, Feketehegy, Torzsa, Cservenka, Pacsér, Új Szivác, Ó Szivac, Verbász, Kórógy, Sepse.

Második osztályba: Mohács, Kölked, Vörösmart, Hercegszöllös, Rétfalu, Haraszti, Sz. László, Piros, Újvidék.

Harmadikba: Babarc, Bélye, Kő, Baja.”

[...] 1870-ben azonban jelentős változások történtek az egyházak és a népiskolák viszonyában, így az addig jól működő egységes gyámintézet a továbbiakban nem volt megfelelő. [...]

Ács Gedeon, az olvasóegylet szervezője

A gyermekek oktatása mellett azonban a felnőtteknek is lehetőséget akart nyújtani a művelődésre. S az olvasás iránt igény is mutatkozott. Még egy hónapja sem volt Csúzán, amikor ezt jegyezte be naplójába: „Máj. 24. Egy szép özvegy menyecske, Szekeres Julis hazaküldte kimosott ingeimet. Olvasnivalót kért, de mit adjak? Látom itt nagy szükség lesz a nép közt olvasóegyletet állítani, hogy ne dorbézoljanak vasárnap a korcsmában. De magyar könyveimből szép kevés maradt meg, s e kevés sem a népnek való. Pénzem sincs, hogy drága magyar könyveket hozathassak.”

Könyvtár ugyan már volt a faluban, s az 1864-ben épült iskolában könyvtárszoba is, de a további fejlődés érdekében olvasóegyletre is szükség volt. 1871-ben az egyház megvette „a templomfölgárás elé épült ronda tolvajfészket, a korcsmaházat”, azzal a távolabbi céllal, „hogy ezen ronda épületből könyvtárt és olvasdát szeretnének alakítani”.

De mivel szükség volt tanítói melléképületekre, a kocsmát elbontották, és a téglát ezek építésére használták föl. A könyvtár egyelőre maradt az iskolában.

Ács Gedeon az olvasóegyletet 1880-ban szervezte meg, de az alapszabályokat csak az 1882. január 31-i közgyűlésen fogadták el, a belügyminisztérium jóváhagyását pedig ugyanazon év március 3-án kapták meg.

Az alapszabályok szerint az egylet célja:

„Ismeretterjesztő felolvasások, olvasás és tárgyalás által az egylet tagjainak szellemi képzése.

Az egyesületi cél elérésére tisztességes és a célnak megfelelő helység, hol a tagok egymással háborítatlanul érintkezessenek, továbbá hírlapok, tanulságos könyvek szolgálnak, mint eszközök.

4. Az egyletnek rendes tagjává lehet minden feddhetlen életű polgár rang és valláskülönbség nélkül.

Az alapszabályok utolsó előtti cikkelye az egylet esetleges feloszlását szabályozza, s az egylet vagyonáról rendelkezik így: [...] ily esetben a fennmaradó vagyon esetleg készpénz a csúzai reform. iskola javára fordítandó.

Az aláírók: Sebestyén id. jegyző, Ács Gedeon id. elnök, Dávid József, Kaszab Illés id. vál tagok.”

Ács Gedeon nevéhez fűződik a Dunántúli Közművelődési Egyesületbe való belépés is 1886-ban. „Elnök előterjeszti a 'Dunántúli Közművelődési Egyesület' felhívását, alapszabály tervezetét s felhívja a gyűlés tagjait, hogy a nemes cél előmozdítása szempontjából a reform. egyház, mint erk. testület rendes tag legyen.”

A presbitérium meghozza a belépési határozatot, s azonnal utasítja a gondnokot az évi tagdíj befizetésére. Ez a tagság a későbbiekben a könyvállomány jelentős gyarapodását eredményezte.

Ács Gedeon az olvasóegyletnek nemcsak alapítója és első elnöke volt, hanem önzetlen támogatója is. Amikor 1895-ben az olvasóegylet helyiségének fölépítését tervezik, az erről vezetett jegyzőkönyvben a következők olvashatók: „[...] az Olvasóegylet [...] anyagi megerősödését is az egyház egyik volt nagyérdemű lelkésze, néh. Nt. Ács Gedeon 300 frt értékű adományának köszöni.”

Fejlesztette az iskolai és egyházközségi könyvállományt is. „Duci Máté a lelkész faizás földjét, melynek jövedelmét az egyházközségi s iskolai pénztáralap növelésére ajánlotta föl – kivette három évre 29 f 10 krért” (évente).

1885-ben említi a jegyzőkönyv azt a pénztárt, „melyet a lelkész egyházközségi s iskolai könyvtár alapra nagyobb részint sajátjából rakott össze”.

Ennek az alapnak a kamatait a könyvtár gyarapítására, az oktatás fejlesztésére és a szegényebb sorsú gyermekek segítésére (tandíj, tankönyv) fordították. Az 1907-től vezetett pénztárkönyv szerint az Ács Gedeon alapítvány tőkéje 944 korona volt, melynek évi kamata 66,08 koronát tett ki. 1919-re még el van könyvelve a kamat, de 1920-ban nyoma vész az alapítványnak.

Ács Gedeon emlékezete

1887. november 13-án a csúzai egyház presbitériuma megilletődött szívvel vette tudomásul szeretett lelkésze halálát, s intézkedett a temetés felől:

„Kaszap Illés indítványozza, hogy a temetési szónoklatot a paplakon a bélyei tisztelendő: Vinczy Gyula, a sírnál pedig emlékbeszédet Nt. Kulcsár Sándor hgszöllősi lelkész úr végezzen. [...]”

Pápa Sándor indítványozza, hogy a megholt lelkész iránti kegyeletből az egyház részéről egy kripta készíttessék, melyhez minden szükséges kelléket a prebyterium állítasson elő. [...]

Sebestyén Ádám felhívja a tagokat, hogy a megholt lelkész koporsójára mint aki olvasó egyesületük megalapítója és elnöke volt, helyezzenek egy díszes koszorút, s testületileg saját lobogójuk alatt jelenjenek meg a temetésnél. [...]

A koporsó szállítására vonatkozólag pedig többek hozzászólása után végeztett: a paróchia kapujáig az elhunytak lelkészi kartársai, innét temető kapujáig 12 presbyter felváltva, s onnét a sírig ismét a lelkészurak fogják a vállaikon vinni.”

Őszinte szívvel gyászolták nemcsak hívei, hanem munkatársai, lelkésztársai is. Három évvel később sírkövet állítottak neki, amiről 1890-ben így ír a jegyzőkönyv: „Folyó hó aug. 8-án tartott presb. gyűlésben

Nt. Hetessy ref. átadott a gondnoknak 45 frt 20 krt, mint az Ács Gedeon síremlékére Kossa Károlynétől 20 frt, Kozma L-tól a lelkészi testülettől átvett 25 frt 20 krnyi összeget.

e) A sírkő megvételével megbízatik Jakab János gondnok, Kovács Sándor, esetleg Dávid József.”

Majd hosszú lista következik 107 névvel. Ennyi csúzai hívő adakozott kedves papjának a sírkövére, az összeg pedig 24 frt 70 kr. Végül összegzésként: „Ehhez járul adomány Kozma László 30 frt.”

Az összegyűlt pénz tehát 99 frt 90 kr. volt, a síremlék ára pedig 101 frt 50 kr.

Egy év múlva: „Lelkész jelenti, hogy néhai Ács Gedeon lelkész sírját, melyre díszes követ az egyházmegye és egyházközség közadakozása emelt, az olvasó egyesület 20 frt. költséggel bekerítette, ezzel is kimutatván alapítója iránti háláját.”

Aztán kissé háttérbe szorult az emlékezte, bár egészen nem felejtkeztünk el róla soha. Berta Imre néhai csúzai lelkész gyerekkoromban még Ács Gedeon sírjánál tartotta a pünkösdhétfői istentiszteletet; a vörösmarti múzeumi gyűjteményben áhítattal néztük utazóládá-

ját, melyet magyartanárunk, Júlia néni mutatott meg nekünk.

S mikor a csúzai Polgári Olvasóegylet alapításának centenáriuma készültünk, már megjelentek a Tanárnő, Baranyai Júlia Gyertyafény és Vízbe vesző nyomokon című munkái, Lábadai Károly néprajzkutató írásai Ács naplójegyzeteiről, jómagam pedig a könyvtáralapítással kapcsolatos tevékenységeiről jutottam adatokhoz. A jubileumi ünnepségre felújítottuk a sírkövet, a 92 év alatt megkopott szöveg újra jól olvasható:

„ÁCS GEDEON csúzai ref. lelkész emléke, aki mind hazájában, mind bujdosásában, Istenét és népét, hazáját és nemzetét 40 évig hittel, szeretettel szolgált. 1819–1887. Emelte a közkegyelet!”

Halálának 100. évfordulójáról közösen emlékezett meg a csúzai református gyülekezet a csúzai Jókai Mór és a laskói Petőfi Sándor kultúregyesülettel. Előadások hangzottak el az életéről és munkásságáról, s a Laskói Helytörténeti és Néprajzi Gyűjtemény kiállításán mutatta be a róla összegyűjtött dokumentumokat, fényképeket és néhány megmaradt használati tárgyát.

Sírját a háború (1991–95) alatt is gondoztuk, s kegyeletes kezek azokban az években is vittek rá virágot halottak napján.

Emlékét szeretettel, hűséggel ápoljuk tovább. Megérdemli. Igazi közéleti ember volt. Odaadó munkájával, bölcsességével, emberségével megnyerte magának nemcsak faluja, de tágabb környezete tiszteletét és megbecsülését is. Élete példa, hogyan lehet töretlen hittel, önzetlenül fáradozni egy közösségért, annak erkölcsi, szellemi, és anyagi fölemelkedéséért, hogyan kell az embernek minden tehetségét, szorgalmát népe gazdagítására, művelésére, értékeinek gyarapítására áldozni.

* A Csúza könyve – Fejezetek egy Árpád-kori magyar falu történetéből (HMDK, Bellye, 2018) című kiadványban megjelent írás rövidített változata.